

Funkcja i rola dżinna w 'Księdze tysiąca i jednej nocy'

Autor tekstu: **Mateusz Stachniuk**

„Dopóki nie istnieje poprawne opracowanie morfologiczne, dopóty nie może być właściwego opracowania historycznego”. To słowa W. J. Proppa, który pisze dalej tak: „Jeśli nie potrafimy podzielić bajki na jej części składowe, to nie będziemy mogli dokonać prawidłowego porównania... Jeśli nie umiemy porównać dwu bajek, to jak można badać związki bajki z religią, jak porównywać bajkę z mitem?” [1]

[Analizując postać dżinna skupimy się na średniowiecznej literaturze ludowej, przebadamy jedynie najważniejsze z ról jakie może pełnić demon. Strukturalistyczna metoda Proppa ogranicza się jedynie do folkloru. Wyróżnikiem bajki magicznej są jej funkcje oraz ich powtarzalność. Autor mówi o 31 funkcjach, wzajemnym oddziaływaniu i kolejności występowania. Następnym krokiem jest przypasowanie funkcji między działające postaci w bajce. Temu właśnie poświęcona jest ta praca. Zbadamy jakie funkcje może pełnić dżinn w bajce magicznej, a następnie odniesiemy je [funkcje] do mitu. Analizując postać dżinna posłużymy się wybranymi przykładami bajek magicznych z „Księgi tysiąca i jednej nocy”. [2]

„Morfologi bajki” [3] pozwoli nam poznać wyżej wspomniane funkcje i połączyć je w kręgi akcji [4]. W zależności od roli jaką będzie pełnił dżinn, takie zostaną mu przypisane funkcje. Korzystając z „Historycznych źródeł bajki magicznej” [5] znając już rolę dżinna, odniesiemy go, jak i otoczenie w którym występuje, do mitu.

Przyjmując pogląd Proppa, mit rozumiemy jako opowieść o bóstwach, istotach boskich, w których rzeczywistość wierzy lud. Wiara odnosi się do czynnika historycznego, nie psychologicznego. Mit i bajka nie różnią się formą, lecz funkcją społeczną. Funkcja społeczna mitu nie wszędzie jest taka sama, zależy od poziomu rozwoju ich kultury.

Mówiąc za Levy-Bruhlem [6] mity odnoszą się do samego rdzenia tego, co plemię uznaje za święte. Mity stanowią nie tylko część życia, ale są one częścią każdego człowieka. Bez mitów plemię nie byłoby w stanie istnieć. Mit związany jest z całą rzeczywistością narodu, produkcją, ustrojem społecznym, wierzeniami.

Początek procesu przerozienia się mitu w bajkę to oderwanie się fabuły i aktu opowiadania od rytuału. Stopniowo dochodzi do tego, że mit traci swoje pierwotne znaczenie. Przekształca się w bajkę. Bajka wolna od uwarunkowania religijnego przekształca się w opowiadanie artystyczne. Kiedy mit przestaje być świętą opowieścią wtedy mamy do czynienia z narodzinami bajki. [7]

Mamy trudności z jednoznacznym rozdzieleniem bajki i mitu, jest to granica płynna co przysparza kłopoty w jej badaniu. Poddamy analizie mity ludów pierwotnych i powiążemy je z „Księgą tysiąca i jednej nocy”.

W okresie przedmahometańskim Arabowie nie tylko czcili bóstwa, ale także dżinny, mityczne istoty. Nazwa dżinn wywodzi się prawdopodobnie od łacińskiego słowa „genius” (duch opiekuńczy), są również trzy inne teorie wyjaśniające tę nazwę [8]. Wiara w nadprzyrodzone

istoty stała się jedną z zasad islamu. W piątym dniu stworzenia Allah powołał do istnienia ogień Samum, który nie dawał ani ciepła, ani dymu. Następnie Stwórca kształtuje ducha Dżanna i nazywa go Maridż (płomień) oraz jego żonę Maridżę. Urodził im się syn którego nazwali Dżinn. Ojcu rodzili się synowie, Dżinnowi córki. Potomstwo łączyło się ze sobą. Tak powstało siedemdziesiąt tysięcy plemion demonów. Liczba ta ciągle się powiększała. Jest to jedna wersja mitu. W innej zamiast Dżanna występuje Szatan-Iblis jako protoplasta demonów. Jego potomstwo zajęło pieczary, pustynie, studnie, łąki, grobowce i inne nieczyste i niezaludnione miejsca. Allah dał demonom we władanie przestrzeń powietrzną poniżej nieba, oraz najniższe niebo. Mieli oni być posłuszni Allahowi i obowiązek głoszenia jego chwały. Dżinny długo czcili Stwórcę, ale w końcu odmówili posłuszeństwa. Litościwy wysyłał posłańców do dżinnów, ale ci byli mordowani. Miłościwy polecił dzieciom Dżinna, którzy pozostali w niebie, by zstąpili na ziemię i pokonali dzieci Dżanna. Zwolennicy Dżanna zostali pokonani i zepchnięci w odległe ziemskie zakątki. Wygrana strona czciła gorliwie Wszechmocnego, a w szczególności czynił to Iblis. Arbiter wywyższył go, aż w końcu zrzucił w otchłanie piekielne, kiedy nie chciał pokłonić się człowiekowi. [9]

Jak widzimy postać dżinna w mitologii arabskiej jest ambiwalentna. Występują w niej zarówno jako opiekuńcze jak i złe duchy. W zależności jaką rolę będzie pełnił w bajce magicznej będzie przybierał pozytywny lub negatywny aspekt. Niniejsza praca nie licząc drobnych wyjątków ogranicza się do pozytywnego aspektu demona, wbrew powszechnemu przekonaniu. Stoi także w opozycji do tradycji, do Koranu i hadisów.

Dżinn jako donator

Dżinn może pełnić rolę donatora. Bohater spotyka go na swojej drodze przypadkowo. Poddawany jest próbie, jeżeli przejdzie ją pomyślnie otrzymuje magiczny środek niezbędny do osiągnięcia celu. Bohater walczy z dżinnem, lituje się nad jego losem, uwalnia go, chroni przed śmiercią lub po prostu wita się z nim. Następnie otrzymuje magiczny przedmiot, w wielu przypadkach jest to ten sam bądź inny dżinn. Możemy wyróżnić dwa typy donatorów. Życzliwy, który stara się pomóc bohaterowi, przykład pierwszego typu donatora odnajdziemy m.in. w „Opowieści o Hasanie, złotniku z Basry”. [10] Donator wrogi, to taki, który przekazuje środek magiczny wbrew własnej woli.

Przyjrzyjmy się teraz różnym możliwościom spotkania demona. Może być on uwięziony w miedzianym dzbanie, z otworem zalanym ołowiem i odciskami pieczęci króla Sulejmana, syna Dauda. Ową wątek mitologiczny wyraźnie zachował się w „Księdze tysiąca i jednej nocy”. Zastanowimy się nad jego genezą. [11]

Najstarsze źródła związane z motywem dzbanu, lampy odnajdujemy w państwie hetyckim. Mówią one o rytuale odprawianym w celu oczyszczenia pary królewskiej od „zła”, owo „zło” nie jest bliżej określone. Trzymano naczynie, do którego król i królowa spluwali. Następnie zamykano naczynie. Plucie symbolizowało ból, cierpienie, chorobę. Wszystkie te nieszczęścia zostały uwięzione w naczyniu na skutek owego zabiegu magicznego. Niekiedy naczynia z plagami znajdowały się w miejscu palenia zwłok, miejscu związanym ze śmiercią, ze światem podziemnym. W mitologii Wschodu głębiny morskie to również część świata zmarłych, a przeciw lampy ze zbuntowanymi dżinnami zostały wrzucone także do mórz.

W „Iliadzie” pod tronem Zeusa znajdują się dwie gliniane beczki. W jednej zawierało się dobro, w drugiej zło. W micie o Prometeuszu także odnajdujemy glinianą beczkę. Pandora ją otwiera, uwalniając w ten sposób nieszczęścia i choroby.

W micie o Psyche bohaterka otwiera puszkę wypełnioną „złem”. Puskę miała napęłnić Prozerpina, władczyni świata podziemnego. Widzimy kolejne powiązanie ze światem podziemnym.

Mit o pojemniku w którym zamknięte jest „zło” prawdopodobnie pochodzi z tradycji syryjskiej. Ślady mitu odnajdujemy także w księdze Zachariasza (5, 5-11). Opisany jest zamknięty dzban, a weń znajdować się miała niewiasta uosabiająca bezbożność.

Wróćmy jeszcze do samej postaci proroka. Wspomina się także o jego pałacu w którym został pochowany. Analizowany przez nas zbiór tekstów zachował treści tych wierzeń.

Podania mówią o grupie dżinnów, zbuntowali się przeciw Sulejmanowi, a on wraz z pomocą swojego wezyra Asafa uwięzili nieposłuszne ifrity w opieczętowanych dzbanach. Uwięzionego demona możemy utożsamić z personifikowanym strachem zamkniętym w pojemniku, ze strachem, który człowiek jest w stanie przewyciężyć i ujarzmić, czego najlepszym przykładem jest „Opowieść o rybaku i dżinnie”. [12]

Podsumowując rozważania dotyczącego mitu o naczyniu z uwięzionymi węń plagami, także demonami personifikacjami strachu, możemy stwierdzić, iż narodził się on w drugim tysiącleciu przed Chrystusem na obszarze małoazjatycko-syryjskim. Ów wątek przeniknął do mitologii greckiej, występuje także w „*Księdze tysiąca i jednej nocy*”.

Nie wszystkie dzinny zamknięte są w dzbanach z pieczęcią proroka. Demon może także być zaklęty w zwykłej lampie bądź pierścieniu. Występują również pod postacią zwierzęcą. Najczęściej jako wąż, żmija. Bohater widzi dwie żmije, jedna, mniejsza ucieka przed drugą. Lituje się nad gonioną i zabija większego napastnika. Demon pod postacią węża to częste zjawisko w arabskiej literaturze ludowej. Są to wyraźne ślady totemizmu. Zachowały się wzmianki o totemicznych klanach Arabów z czasu dżahilijji [13]. Ludzie uważali się za przodków jakiegoś zwierzęcia, co powodowało, iż dbano o dobre stosunki z siłami nadprzyrodzonymi. Arabowie wierzyli, że dzinny posiadają nadnaturalną moc, przekraczającą ludzkie możliwości. Zwierzęta i rośliny wedle beduińskich wierzeń są objawione przez wyższe moce. Jeżeli się ich nie drażniło, człowiek mógł być spokojny o swój los.

W starożytności na obszarze dzisiejszej Libii wierzono, że duchy zwierząt zabitych w ofierze przebywają w dużych, samotnie rosnących drzewach. Dzinny także można było odnaleźć w takich miejscach. Silna korelacja dzinna ze światem zmarłych również potwierdzana jest poprzez wierzenia egipskie. Nagle zmarły człowiek staje się Ifritem, nawiedzającym miejsce swojej śmierci. Według niektórych szkół islamskich człowiek zmarły popełniwszy grzech śmiertelny przemienia się w dzinna i udaje się do al-Barzah (rodzaj czyśćca).

Wąż w starożytnej kulturze semickiej identyfikowany był z siłami demonicznymi. W „*Księdze tysiąca i jednej nocy*” jest on ambiwalentny, jednak cecha demoniczności jest wyraźna. Demoniczny aspekt węża odsyła nas do wierzeń eschatologicznych Arabów. Dzinna stworzony został z dymu i ognia. Siedem kręgów piekielnych wywodzi swoją nazwę od ognia. Piekielne czeluści zamieszkują między innymi węże. Ślady wierzeń zachowały się także w średniowiecznej literaturze ludowej, np. w „*Opowieści o przygodach Bulakiji*” [14]. Bohater spotyka na wyspie węże. Te opowiadają mu, że Allah ukarał je za nieposłuszeństwo. Opisuja piekło i istoty w nim mieszkające.

Jak dzinny wydostają się z podziemi na powierzchnię? „...piekło, kipiąc nieprzerwanie, dwa razy do roku wydaje westchnienia. Dzieje się to raz w zimie raz w lecie. Wiedz również, że wielki żar, jaki, jaki wytwarza w piekle siła nagromadzonej pary, sprawia, iż wypuszczając dech z siebie, wyrzuca nas ona ze swoich trzewi, po czym, wciągając oddech, z powrotem nas do swego brzucha wchłania”. [15]

W innym przypadku bohater odnajduje ukryte pomieszczenie. Wchodzi pod ziemię i widzi skorpioną, który jest również mieszkańcem siedmiu piekieł. Idąc dalej dostrzega komnatę, otwiera ją i widzi ogromne węże.

Zamek, to kolejne miejsce w którym możemy znaleźć demona. Miejsce to również powiązane jest z zaświatami. Aby dostać się w to odległe i niedostępne, wyludnione miejsce (jak wiemy krainy położone z dala od ludzkich osad zamieszkiwane były przez dzinny) bohater zostaje zaszyty w wielbłądzą skórę, porywa go jastrząb i zanoszą na szczyt góry, następnie rozcina skórę i wychodzi. W innym opowiadaniu wielbłąda zastępuje muł. Obrzędy inicjacyjne poświęcone są w wielu mitach, w szczególności z terenów Oceanii. Przebywając w żołądku zwierzęcia nabywało się umiejętności magicznych, w szczególności mowy ptaków. Aby połączyć się ze zwierzęciem totemicznym należało zostać przezeń zjedzonym. W tym przypadku mit jest wtórny w stosunku do obrzędu. Połykany, znajdujący się wewnątrz bohater zostaje przeniesiony do innej krainy. Przebywanie w żołądku zwierzęcia symbolizowało zaświaty.

Przyjrzymy się temu zagadnieniu analizując „*Opowieść o Hasanie, złotniku z Basry*” oraz „*Opowiadanie Dżanszacha*” [16]. W obu przypadkach bohaterowie zostają przeniesieni przez ptaka do krainy zamieszkiwanej przez demony. Jeżeli chodzi o fabułę bajki magicznej to bohater właśnie tutaj uświadamia sobie brak czegoś, w tym wypadku chodziukochaną, przyszłą żonę. Zostaje poddany licznym próbom przez donatora, by otrzymać środek magiczny niezbędny do zniwelowania braku.

Umiejętności magiczne to nic innego jak tylko środek magiczny. Silne zaznaczona jest także postać ptaka. To właśnie on przenosi bohatera. Ukochana bohatera również występuje pod jego postacią. Nikt inny jak tylko ptak staje się pomocnikiem, który przenosi bohatera do królestwa ukochanej dzinnijki. Tu należy zaznaczyć, że tylko w jednej z omawianych opowieści, mianowicie w „*Opowieści o Dżanszachu*” ptak pełni funkcję pomocnika (funkcji pomocnika

poświęcony zostanie oddzielny akapit). W drugiej opowieści zastąpiony jest on dżinnem. Dżanszach nie posiadał umiejętności posługiwania się językiem ptaków, jednak spotyka Szejscha Nasra Króla Ptaków. To dzięki niemu bohater przemieszcza się między światami. W drugiej opowieści bohater wprawdzie nie posiada ptasiego pomocnika-jest on z nim utożsamiony. Porywa jedną, najpiękniejszą córkę królewską. „W tym śnie wszedłem do skarbcza i zobaczyłem tam wielkie bogactwa, klejnoty, liczne rubiny. A ze wszystkich tych skarbów spodobało mi się tylko tych siedem kamyczków, gdyż przewyższały one wszystko inne. Potem wybrałem z owych siedmiu klejnotów jeden, najmniejszy wprawdzie, ale najładniejszy i najpiękniej błyszczący. Wziąłem go w dłoń, gdyż zachwyliło mnie jego piękno, i opuściłem z nim skarbiec. Gdy wyszedłem za drzwi, otworzyłem dłoń, pełen radości, i obracałem klejnot. Lecz oto pojawił się z dalekiego kraju jakiś nieznaną ptak, nie należący do naszych ptaków, runął ku mnie z przestworzy, wyrwał mi klejnot z ręki i wrócił tam, skąd przybył” [17]

W obu przykładach istotną funkcję pełni zamek. Propp odnosi ją do motywu „wielkiego domu”, „domu mężczyzn”. Miejsce to związane było z inicjacją młodych adeptów. Załóżmy, że zamek pełni tę funkcję. W takim „domu” znajduje się tajemnicza komnata, jest to jedyna komnata do której nie można wchodzić. W tym przypadku złamanie zakazu przez bohatera nie wywołuje negatywnych skutków. W analizowanych przez nas opowieściach za drzwiami znajduje się przyszła ukochana. W „wielkich domach” wyodrębniano takie pomieszczenia, do których adept wchodzić nie mógł. Jedynie wtajemniczonym było to dozwolone. W materiale analizowanym przez Proppa w takiej komórce przebywał przyszły pomocnik bohatera. W „*Księżdzie tysiąca i jednej nocy*” zamiast pomocnika odnajdujemy królową. O dżinnie odgrywającym rolę królowy pisać będziemy później. Wracając do zamku. Adept w badanych opowieściach wydaje się być wtajemniczonym. Przeszedł inicjację. Pamiętamy, że przebywał w ciele zwierzęcia. Następnie łamie zakaz, który nie wywołuje żadnych konsekwencji. W efekcie bohater budzi w sobie poczucie braku, co skłania go do dalszego działania.

Dżinn pełniący rolę donatora jest postacią pozytywną, choć w tym zakresie zdarzają się odstępstwa i niejasności. Oczywiście są wyniki analizy większości przypadków dżinna jako darczyńcy magicznego środka. Bohater zostaje poddany próbie, otrzymuje magiczny przedmiot niezbędny do osiągnięcia celu.

Problematyczny jest „*Opowiadanie o niewiernym wezyrze*” [18]. Bohater spotyka w środku lasu płaczącą dziewczynę. Pomaga jej i otrzymuje magiczny środek w postaci modlitwy, fragmentu z Koranu. Mielibyśmy do czynienia z klasycznym przypadkiem dżinna w funkcji donatora. W Opowieści jednak czytamy dalej, że był to podstęp ghuli, aby zwabić księcia, a następnie go zabić. Bohater dowiedziawszy się o rzeczywistej naturze demona przestraszył się. Wyjawia ghuli, że jego wrogiem jest wezyr, a ta radzi, aby zwrócił się o pomoc do Allacha. Księżę zwraca się do Miłosiernego, dżinnija odchodzi. Ów przypadek można różnie interpretować. Demon poddaje bohatera próbie, następnie przekazuje środek magiczny niezbędny do zwalczania antagonisty. Ghula może także pełnić dwie funkcje, początkowo jest antagonistą, oszukuje bohatera, by następnie go zabić. Następnie zmienia swoją funkcję, bądź symultanicznie pełni obie, i przekazuje środek magiczny. Problematyczny jest również sam środek magiczny. Zwrócenie się z pomocą do Allacha, czy recytacja Koranu to skuteczny sposób w walce z dżinnem. W tym jednak wypadku ghula nie umiera. Również sama zachowanie ghuli w tym opowiadaniu nie odpowiada wyobrażeniom arabskim. Ghule pierwotnie były aniołami, odmówiły jednak posłuszeństwa Allachowi i zostały porażone. Te które spadły do wody zostawały krokodylami, te zaś, które spadły na ziemię to właśnie ghule. To straszliwe wiedzmy przebywające na drogach i uprowadzające podróżnych.

Dżinn jako pomocnik

Dżinn występuje również w roli pomocnika. Umożliwia bohaterowi szybkie przemieszczanie się między krainami. Likwiduje nieszczęście lub brak, pomaga w ucieczce i wykonuje za bohatera trudne zadania. Propp wyróżnia trzy kategorie pomocników. Pomocnika uniwersalnego, zdolnego do wykonania wszystkich funkcji pomocnika. Częściowy mogący pełnić jedynie niektóre funkcje. Specyficzni pomocnicy specjalizują się tylko w jednej funkcji.

Jeżeli chodzi o funkcję przestrzennego przenoszenia bohatera, to jest ona powszechna w „*Księżdzie tysiąca i jednej nocy*”. Funkcja ta również może się łączyć z odczuciem nieszczęścia lub braku, następnie owo nieszczęście czy brak zostają zlikwidowane. Przytoczymy teraz kilka przykładów demona jako pomocnika.

W „*Opowieści o Kamarze az-Zamanie, synu króla Szachramana*” [19] bohater jak i jego

przyszła żona zostają uwięzieni przez swych rodziców w zamkowej wieży. Stało się tak, gdyż byli oni nieposłuszni, żadne z nich nie chciało zawrzeć związku małżeńskiego. W miejscu, w którym przebywał królewicz było pozbawione światła, o pomieszczeniu królowny wiemy tylko, że była to wieża. Oboje mieszkali w odosobnieniu.

Bohaterów nie poddaje się żadnej próbie. Dżinn postanawiają same im pomóc, ponieważ są oni piękni, to częsty motyw folkloru, piękny znaczy lepszy, bardziej doskonały, jest to cecha dzieci królewskich. Są kolejnym wcieleniem władcy. „O panie mój, nie umarł, kto pozostawił podobnego tobie następcę” [20]. Jako przyszli władcy są posiadaczami tajemniczej mocy.

Dżinn doprowadza do spotkania kochanków, wypełnia więc jedną ze swoich funkcji, która doprowadzi do kolejnej.

Interesujący jest motyw uwięzienia dzieci królewskich w wieżach, czy innych ciemnych, odosobnionych miejscach. Propp powołując się na Frazera tłumaczy to mocą jaką posiadają władcy, co wiąże się z ich izolacją i odosobnieniem. O tabu pisze także Freud [21]. Władca jak pisaliśmy powyżej jest nosicielem magicznej mocy, która się przenosi. Konieczność chronienia króla przez wszelkimi niebezpieczeństwami powstaje z wielkiego wpływu władcy jaki ma na szczęście bądź nieszczęście swoich poddanych. Jest on człowiekiem, który kieruje losami świata. Analizując motyw zamknięcia dzieci królewskich Propp wymienia wiele zakazów z nim związanych. Zakaz dotykania ziemi, zakaz zwykłego pożywienia, zakaz obcinania włosów oraz brak światła. Z zamknięciem również wiąże się małżeństwo. W naszej opowieści brak jest jednak wielu elementów. Para zamknięta znajduje w wieżach, w odosobnieniu, ale jest to ewidentna kara za przeciwstawienie się woli władców. Umotywowanie zamknięcia zdaniem Proppa jest czymś nienaturalnym dla bajki, choć zdarza się, chociażby w naszym przypadku jak i u braci Grimm. Pomieszczenie faktycznie jest ciemne, niemniej jednak bohaterowi zostaje dostarczona lampa. Jeżeli chodzi o małżeństwo to w materiale analizowanym przez Proppa królownę odwiedza bóstwo, bądź smok. Dziewczyna zachodzi w ciążę. Przebywanie w ciemnym miejscu można interpretować jako przygotowanie do małżeństwa, nie chodzi tu jednak o małżeństwo ze zwykłą istotą, lecz z istotą boską. W „Opowieści o Kamarze az-Zamanie, synu króla Szachramana” do małżeństwa dochodzi między zwykłymi ludźmi, jedynie przy pośrednictwie istoty nadprzyrodzonej jaką jest dżinn.

Propp twierdzi, że omawiany motyw ma podłoże w strachu przed niewidocznymi siłami, otaczającymi człowieka. W omawianym przez nas przykładzie taka interpretacja wydaje się być nadużyciem. Jeżeliby jednak odnieść poniższe wnioski do naszej opowieści to postać dżinna, funkcje jakie przypisywali mu Arabowie pasowałby do przedstawionego wzorca.

Dżinn także wykonuje trudne zadania, zawsze związane są one z małżeństwem. Ala ad-Din [22] aby poślubić królownę musi wykonać takie zadania. Zbadamy motyw porwania ukochanej w noc poślubną, oraz budowę pałacu.

Bohater wykonuje zadania, jednak małżeństwo z ukochaną ciągle jest przekładane. Król wydaje córkę za kogoś innego, zapomina o Ala ad-Dinie. Ten za pomocą pomocnika porywa parę młodą w noc poślubną. Motyw porwania jest powszechny w analizowanym zbiorze, występuje już w opowieści o Szeherezadzie. [23]

Noc poślubną można również traktować jako pewnego rodzaju zadanie. Jest ona niebezpieczna dla bohatera. Z analizy materiału badanego przez Proppa nie wyłania się jeden przejrzysty obraz. W ową noc królowna usiłuje udusić pana młodego, bądź sami z niewiadomych przyczyn umierają. Propp odwołuje się do Szternberga, badacza folkloru. Przytoczony zostaje północnoamerykański mit o Ainu [24]. Docierają oni na wyspę, na której istnieje państwo zamieszkałe przez same kobiety. W bardziej rozwiniętych religiach kobieta-władczyni zamienia się w boginię. Zabijają one swych kochanków w pierwszą noc. W Azji Mniejszej zabójstwa zostały zastąpione przez kastrację. Z wątków mitologicznych powszechniej znanych można wymienić Isztar zabijającą swoich kochanków, Artemidę czy Izydę.

Wyobrażenia o niebezpieczeństwie pierwszego połączenia są więc trwałe. Bohater jest bezradny wobec demonicznej siły kobiety, potrzebuje więc pomocnika, który ją poskromi. Wyższość kobiety nad mężczyzną również przedstawiano poprzez zęby w kroczu niewiasty. Kiedy kobieta została poskromiona, stała się uległa wobec mężczyzny.

Jeżeli chodzi o interesującą nas opowieść o Ala ad-Dinie, a szerzej w całym zbiorze, to nie odnajdujemy bezpośrednich śladów niebezpieczeństwa. Brak opisu jakoby królowna chciała zabić bohatera. Interesujący jest motyw miecza. Kładzie się go między parą młodą. Zwyczaj ten odnosi się do drewnianej rzeźby o charakterze totemicznym [25]. Duch miał doprowadzić do poczęcia, pan młody w pierwszą noc powstrzymywał się od odbywania stosunków

seksualnych. Tak więc miecz jest tutaj elementem wtórnym. Tłumaczy to dlaczego wysyłano dzinna w pierwszą noc do panny młodej. Dzinny jak pisaliśmy wcześniej związane były z totemizmem w czasach dżahilijji. To wyjaśnia liczne porwania księżniczek i więzienie ich przez demony.

Innym trudnym zadaniem jest budowa zamku. Pomocnik wykonuje tę czynność w jedną noc. W analizowanym przez nas materiale wznoszenie pałacu jest rzadkim, ale wyraźnym zjawiskiem. Propp twierdzi, że wznoszony przez pomocnika pałac odsyła nas do krainy za siedmioma górami za siedmioma lasami. Wiąże się on także z „wielkim domem”. Jeżeli chodzi o krainę za siedmioma górami za siedmioma lasami to szerzej opiszemy ją zajmując się dzinnem pełniącym rolę księżniczki. Teraz istotną dla nas informacją jest złota barwa takiej krainy. Budowany zamek powstaje ze szlachetnych kamieni, jego skarbcze wypełnione są złotem.

W micie oceanicznym dziewczyna zostaje porwana przez ducha, rodzi chłopca i wraca do domu. Dziecko następnie wysłane zostaje do krainy ojca. Po drodze uczy się jak opanować żywioły. Odnajduje ojca. Śpi w w pałacu. Następnie pałac zostaje przeniesiony do plemienia w których wychował się chłopiec. Dziecko zostaje wodzem.

W Ameryce Północnej bohater mitu dziewięciokrotnie udaje się do nieba i przynosi podarunki dla swojego ludu. Wyrusza po raz dziesiąty i nie wraca. Jest opłakiwany, rodzina sądzi że zginął. Matce młodzieńca śni się wielki, wspaniały dom. Kiedy się budzi pałac stoi rzeczywiście, a w nim jej syn.

W „*Opowieści o Ala ad-Dinie i zaczarowanej lampie*” bohater za pomocą pomocnika wznosi pałac. Dwukrotnie jest od przenoszony z jednej krainy do drugiej.

Propp dostrzega również związek trudnego zadania z przyrodą. Bohater ujarzma żywioły, dostarcza plemieniu pożywienia. Jest stwórcywielem świata. Ala ad-Din wydaje się nie pełnić takiej funkcji. Choć jego przydomek ad-Din może świadczyć o jego wyjątkowej roli. Wraz z pałacem sprowadza dobrobyt, rozdaje pieniądze, dobra. Za drugim razem wraz z pałacem wraca córka króla, żona Ala ad-Dina, została porwana przez antagonistę. Bohater sprowadza ją z powrotem do ojczyzny. Bohater nie jest stwórcywielem niemniej jednak dostarcza dóbr lokalnej ludności.

Dzinn jako księżniczka

Badając postać księżniczki posłużymy się dwoma przykładami, przyjrzymy się „*Opowiadaniu Dżanszacha*” oraz „*Opowieści o Hasanie, złotniku z Basry*”. Mają one wiele elementów wspólnych, ale także różnią się w zasadniczych elementach. Postać królowny należy rozpatrywać wraz z jej ojcem a także bohaterem. Nasze przykłady obrazują dwie odmienne relacje między trzema osobami.

Sytuacja wyjściowa w obu opowieściach jest niemal identyczna. Jak pisaliśmy, analizując postać donatora, bohater obu opowieści przechodzi inicjację. Zaszywa się wewnątrz zwierzęcia, a następnie udaje się do innej krainy. Wstępuje do zamku tożsamego z „wielkim domem”, łamie zakaz i otwiera komnatę. Widzi dzinniję, które przybrały postać ptaków. W najpiękniejszej z demonów bohater się zakochuje. Demon w postaci ptaka nie jest niczym nadzwyczajnym, jest to powszechne zjawisko. Pisaliśmy, że młodzieńcy po takiej inicjacji zdobywają władzę nad ptakami. Bohater dowiaduje się jak zawładnąć swoją ukochaną. Ukrywa jej kostium, bez którego dzinnija nie jest w stanie odlecieć. Należy użyć postępu, by osiągnąć małżeństwo. Demon jednak odnajduje swoje skrzydła i odlatuje. Mamy tu do czynienia z księżniczką wrogo nastawioną do bohatera, jeżeli oddałby jej magiczny strój zostałaby zabity, kiedy dzinnija odnajduje strój odlatuje, a młodzieniec musi teraz szukać ukochanej w odległej krainie, wielokrotnie narażając swoje życie.

Królestwo ukochanej znajduje się za siedmioma górami za siedmioma lasami. Jest ono odzwierciedleniem świata ziemskiego. Są królowie, wezyrowie, niewolnicy. Demony zarówno wierzące i niewierzące. To doskonalsze odbicie świata rzeczywistego, to kraina obfitości. Człowiek przenosi do tego królestwa nie tylko ustrój społeczny, ale także formy życia swojej ojczyzny, a także interesy i ideały. Jest to kraina złota. „A twierdza to zbudowana była z czerwonego rubinu, komnaty zaś były w niej z żółtego złota” [26]. Złota barwa królestwa za siedmioma górami, za siedmioma lasami jest ściśle powiązana w wiarą w bóstwa solarne. Ludy nie mające w swoim panteonie bóstw tego typu nie mogą znać złotej barwy magicznych przedmiotów.

Pałac to podstawowy element architektoniczny takiego królestwa. Ów pałac jest

niedostępny, jedynie bohater posiadający magicznego pomocnika dostanie się doń. Kraina nie musi ograniczać się do jednego pałacu, w wielu przypadkach mamy do czynienia z miastem, a nawet państwem.

Królestwo umieszczone jest na odległych siedmiu wyspach Wak, albo za górami Kaf. Nie jesteśmy w stanie powiedzieć czy wyspy Wak mają jakieś znaczenie w mitologii Arabskiej. Jeżeli chodzi o góry Kaf, to dysponujemy materiałem świadczącym o ich obecności w wierzeniach przedmuzułmańskich. Łańcuch górski Kaf to motyw często występujący w mitach kosmogonicznych. Otacza on całą ziemię, utrzymuje ją w stanie równowagi. W kosmografii Arabów znajdujemy wzmianki o niezwykłych budowlach, miastach na krańcach ziemi. W górach nie ma słońca, księżycy ani gwiazd. [27]

Za górami Kaf, mitologia umiejscawia m. in. Kryształową Górę. O kryształowym wzniesieniu dowiadujemy się także z naszej opowieści. Do krainy za siedmioma górami za siedmioma lasami wyrusza się po władzę nad zwierzętami, nad życiem i śmiercią. [28] Nasi bohaterowie poddani zostają inicjacji, wstępują do krainy powiązanej z zaświatami. Wyruszają po księżniczkę, która także przedstawiana jest pod postacią ptaka. Poszukiwacz utożsamiony jest ze zwierzęciem, bądź ma takiego pomocnika. Aby dotrzeć do celu należy przemierzyć, w pewnym sensie ujarzmić Ziemię Dzikich Zwierząt, Wyspy Ptaków. [29]

Kwarc czy kryształ zdobywany w innym świecie to archaiczna forma środka magicznego. Motyw silnie zaznacza się w mitach amerykańskich, australijskich i jak widzimy także w kręgu kultury muzułmańskiej. W Australii kryształ to podstawowy atrybut szamana, wiąże się go także z postacią kryształowego węża. [30]

Bohater chcąc odzyskać ukochaną, musi udowodnić, że jest jej godny i dotrzeć do odległego królestwa. Aby tego dokonać zdobywa magicznych pomocników uzyskanych po pomyślnym przejściu prób. Dotarłszy do celu pojawić się może jeszcze jedna trudność, w postaci wrogiego teścia. Interesująca jest jego postawa, w „Opowieści o Hasanie, złotniku z Basry” król dzinnów karze swoją córkę za jej postępek. Wyszła za mąż, a następnie uciekła wraz z dziećmi tając ten czyn przed rodziną. Dopuszczając się cudzołóstwa również ukarano by ją. W drugiej opowieści taka sytuacja nie ma miejsca. Dzanszach jest przez wszystkich serdecznie witany, gratuluje się mu wykonanego zadania, zostaje koronowany i przyjęty do rodziny. Hasan musi uciekać pod groźbą utraty życia.

Dlaczego teść reaguje diametralnie różnie na to samo zachowanie córki? Czym jest to spowodowane? We wstępie pisaliśmy, że mogą zaistnieć różne relacje między poszukiwaczem, ukochaną i ojcem księżniczki. Hasan wraz z małżonką występują przeciw ojcu i uciekają. Dzanszachowi przychylna jest zarówno małżonka jak i jej ojciec. Bohater wstępuje na tron. Wrogość teścia można tłumaczyć jeszcze innym czynnikiem. Hasan jest nieakceptowany ze względu na swój stan. Jest on kupcem. Dzinnija zhańbiła nie tylko siebie ale i cały swój lud. Dlatego torturowano ją i nie chciano dopuścić, by sprawa się rozeszła. To także może tłumaczyć zachowanie demona o nie przyznaniu się do popełnionego czynu. Do małżeństwa dojść mogło tylko między osobami równymi stanem. Dzanszach to syn królewski, więc jest to rzecz naturalna, nie powodująca negatywnych skutków. Małżeństwa z dzinnami to fakt powszechny. Wiara w istnienie demonów była tak silna, że powstawały rozporządzenia prawne dotyczące zawierania związków małżeńskich między ludźmi a demonami.

*

Pisaliśmy, że kraina za siedmioma górami za siedmioma lasami jest odzwierciedleniem świata rzeczywistego. Mieliśmy przykład przeniesienia instytucji małżeństwa i konsekwencji jakie ono za sobą niesie w zależności od jednej zmiennej, od stanu klasowego bohatera.

Zajęliśmy się trzema postaciami występującymi w bajce magicznej: donatorem, pomocnikiem i księżniczką. Przyporządkowaliśmy do nich odpowiednie funkcje, które zostały poddane analizie. Postaci te stanowią „pozytywną” część opowiadania. Bohater spotyka donatora, pomyślnie przechodzi próbę, otrzymuje magiczny środek, który doprowadza go do ukochanej. Oczywiście nie w każdym przypadku celem jest zdobycie księżniczki i małżeństwo.

Praca niemalże całkowicie pomija „negatywną” stronę, którą reprezentuje antagonistą, uzurpator i niekiedy także donator, który często odgrywa podwójną rolę, z biegiem akcji rezygnuje z roli donatora, by wcielić się w antagonistę.

„Księga tysiąca i jednej nocy” to twór wielokulturowy w którym odnajdujemy motywy mitologiczne z całego świata. Propp chciał opracować metodę pozwalającą na przeprowadzenie badań porównawczych bajek całego świata jako zjawiska kulturowego. [31] Dokonując morfologii bajki, możemy porównywać bajki między sobą. Następnym krokiem jest odniesienie

bajki do mitu, który często jest jej źródłem. Zobaczyliśmy, że zbiór, datowany między VIII a XV wiekiem, sięga swoimi korzeniami daleko wstecz. Poczynając od czasów Salomona, państwa hetyckiego, a kończąc na VII wieku. Imponująca jest przestrzeń czasowa, podobnie jak i przestrzenna. Źródła niektórych wątków odnajdujemy w mitach Ameryki Północnej, Australii, co świadczy o uniwersalności motywów.

Silnie zaznaczony jest obrzęd inicjacyjny, motyw „wielkiego domu”, umieranie i ponowne narodziny, podróż do innej krainy — wiążący się z nabyciem umiejętności magicznych oraz powrót do świata rzeczywistego. Kraina za siedmioma górami za siedzioma lasami jest odzwierciedleniem świata faktycznego. To wyidealizowana kraina dostatku.

Motyw eschatologiczny jest przewodni. Demon występuje zarówno jako pośrednik między światami oraz jako przedstawiciel „tamtego” świata. Budzi lęk i trwogę, jest ich personifikacją, symbolizuje nadprzyrodzone siły przyrody z którymi zmagają się mieszkańcy pustyni.

Dżinn pod postacią węża to wyraźne nawiązanie do totemizmu. Demony zapełniły bezludnie przestrzeń pustynną, a człowiek musiał dbać o dobre stosunki z tymi istotami, gdyż był od nich zależny. Wąż to także mieszkaniec zaświatów, ale podobnie jak dżinn, wąż również jest postacią ambiwalentną. Mitologia umiejscawia go również w niebie, jest owinięty wokół tronu Allacha i unieruchamia go. [32]

Demon jest figurą dwubiegunową, my natomiast rozważyliśmy jedynie jej pozytywny aspekt w kontekście ról i funkcji jakie może odegrać postać dżinna. Oczywiście nie jesteśmy w stanie rozgraniczyć obu biegunów, dlatego pojawiają się również negatywne cechy. Jeżeli chodzi o mit, to nie mamy żadnego wpływu na to do czego nas on odniesie. Dla mitu nie jest ważna rola jaką może pełnić demon, ale jego funkcja, choć oczywiście funkcje przypisane są do odpowiedniej roli.

Dżinn, pierwszoplanowy bohater folkloru nie tylko arabskiego ale i muzułmańskiego, był przedmiotem kultu Arabów czasów dżahilijji. Nawet prorok Muhammad nie był w stanie usunąć jego obrazu z wyobraźni mieszkańców Półwyspu Arabskiego. Demony wywarły tak silny wpływ, iż nawet dzisiaj zachowują się jego ślady w literaturze. Nie dziwi więc jego powszechna obecność na kartach „*Księgi tysiąca i jednej nocy*”.

Bibliografia:

1. W. J. Propp, *Morfologia bajki*, przeł. Wiesława Wojtyga-Zagórska, Warszawa 1976.
2. W. J. Propp, *Historyczne korzenie bajki magicznej*, przeł. Jacek Chmielewski, Wydawnictwo KR, Warszawa 2003.
3. *Księga tysiąca i jednej nocy*, tom 1-9, PIW, Warszawa 1973.
4. R. Piwiński, *Mity i legendy w krainie proroka*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa 1983.
5. R. Piwiński, *Mitologia Arabów*, Wydawnictwo artystyczne i filmowe, Warszawa 1989.
6. Ks. K. Kościelniak, *Złe duchy w Biblii i Koranie*, Wydawnictwo UNUM, Kraków 1999.
7. Z. Freud, *Człowiek, kultura, religia*, przeł. J. Prokopiuk, Warszawa 1967.
8. *Koran*, przeł. J. Bielawski, PIW, Warszawa 1986.
9. *Biblia Tysiąclecia*, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań-Warszawa 1980.

Przypisy:

[1] W. J. Propp, *Morfologia bajki*, przeł. Wiesława Wojtyga-Zagórska, Warszawa 1976, s.13.

[2] *Księga tysiąca i jednej nocy*, tom 1-9, PIW, Warszawa 1973.

[3] W. J. Propp, *Morfologia bajki*, przeł. Wiesława Wojtyga-Zagórska, Warszawa 1976.

[4] Pojedyncze funkcje łączą się w grupę funkcji charakterystycznych dla danej postaci. Propp wyróżnia 7 postaci występujących w bajce magicznej, każda z nich wykonuje określone funkcje.

[5] W. J. Propp, *Historyczne korzenie bajki magicznej*, Wydawnictwo KR, Warszawa

2003.

[6] Tamże, s.400.

[7] W. J. Propp, *Historyczne korzenie bajki magicznej*, przeł. Jacek Chmielewski, Wydawnictwo KR, Warszawa 2003, s.401.

[8] Ks. K. Kościelniak, *Złe duchy w Biblii i Koranie*, Wydawnictwo „UNUM”, Kraków 1999, s.214.

[9] R. Piwiński, *Mity i legendy w krainie proroka*, Iskry, Warszawa 1983, s.60.

[10] *Księga tysiąca i jednej nocy*, tom 6, przeł. Krystyna Rapacka-Rościszewska, PIW, Warszawa 1973, s. 83.

[11] Przegląd Orientalistyczny nr 1(145), 1988, *Dzbany króla Sulejmana w Baśniach 1001 nocy i ich starożytne pierwowzory*.

[12] *Księga tysiąca i jednej nocy*, tom1, przeł. Władysław Kubiak, s.71.

[13] Okres poprzedzający islam. To tzw. epoka niewiedzy.

[14] *Księga tysiąca i jednej nocy*, tom 4, przeł. Władysław Kubiak, PIW, Warszawa 1973, s.283.

[15] Tamże, s.286.

[16] *Księga tysiąca i jednej nocy*, tom4, przeł. Władysław Kubiak, PIW, Warszawa 1973, s.314.

[17] *Księga tysiąca i jednej nocy*, tom6, przeł. Krystyna Rapacka-Rościszewska, PIW, Warszawa 1973, s.189-190.

[18] *Księga tysiąca i jednej nocy*, tom1, przeł. Władysław Kubiak, PIW, Warszawa 1973, s.83.

[19] *Księga tysiąca i jednej nocy*, tom3, przeł. Władysław Kubiak, Jerzy Lisowski, PIW, Warszawa 1973,s.7.

[20] *Księga tysiąca i jednej nocy*, tom1, przeł. Władysław Kubiak, PIW, Warszawa 1973, s.312.

[21] Z. Freud, *Człowiek, kultura, religia*, przeł. J. Prokopiuk, Warszawa 1967.

[22] *Księga tysiąca i jednej nocy*, tom 8, przeł. Krystyna Rapacka-Rościszewska, PIW, Warszawa 1973, s.66.

[23] Ramowa opowieść pochodzenia indyjskiego.

[24] W. J. Propp, *Historyczne korzenie bajki magicznej*, przeł. Jacek Chmielewski Wydawnictwo KR, Warszawa 2003, s. 366.

[25] Tamże, s. 369.

[26] *Księga tysiąca i jednej nocy*, tom 4, przeł. Władysław Kubiak, PIW, Warszawa 1973, s. 370.

[27] R. Piwiński, *Mitologia Arabów*, Wydawnictwo artystyczne i filmowe, Warszawa 1989, s. 158.

[28] W. J. Propp, *Historyczne korzenie bajki magicznej*, przeł. Jacek Chmielewski, Wydawnictwo KR, Warszawa 2003, s. 323.

[29] *Księga tysiąca i jednej nocy*, tom 6, przeł. Krystyna Rapacka-Rościszewska, PIW, Warszawa 1973, s. 188.

[30] W. J. Propp, *Historyczne korzenie bajki magicznej*, przeł. Jacek Chmielewski, Wydawnictwo KR, Warszawa 2003, s. 323.

[31] W. J. Propp, *Morfologia bajki*, przeł. Wiesława Wojtyga-Zagórska, Warszawa 1976, s. 13.

[32] R. Piwiński, *Mity i legendy w krainie proroka*, Iskry, Warszawa 1983, s. 51.

Mateusz Stachniuk

Student religioznawstwa i arabistyki na UJ

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 09-08-2008 Ostatnia zmiana: 09-08-2008)

[Oryginał.](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,6004) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,6004>)

Contents Copyright © 2000-2008 Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2008 Michał Przech

Autorem tej witryny jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.
Właścicielem witryny są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tej witryny i jakiegokolwiek ich części.

Wszystkie strony tego serwisu, wliczając w to strukturę podkatalogów, skrypty JavaScript oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tej witryny oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tej witryny i nie korzystać z jej zasobów.

Informacje zawarte na tej witrynie przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów serwisu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na witrynie. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych serwisu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl